

ŽIVOT ADAMA I EVE U ŽGOMBIĆEVU I FATEVIĆEVU ZBORNIKU

Lucija TURKALJ, Zagreb

UVOD

Život Adama i Eve starozavjetni je apokrif o životu prvih ljudi protjeranih iz Edenskoga vrta. Među brojnim apokrifnim djelima o Adamu i Evi u antičkom svijetu, ovaj tekst ima važno mjesto. Budući da je vjerojatno najstariji oblik apokrifnih priča o Adamu i Evi i da postoji u više oblika i na više jezika,¹ pripada skupini spisa nazvanoj *Knjige o Adamu i Evi* ili primarnoj adamološkoj književnosti. Postoje verzije na grčkom (*Mojsijeva apokalipsa*)², latinskom (*Vita Adae et Evae*)³, slavenskom (*Život Adama i Eve*)⁴, armenskom (*Adamovo kajanje*)⁵ i gruzijskom (*Knjiga o Adamu*)⁶ te fragmenti na koptskom. Iako svaka verzija ima svoj jedinstveni naslov, na njihovu genetsku i tipološku srodnost upućuje se nazivom *Život Adama i Eve* ili skraćeno *Život*. Michael E. STONE (1992) izdao je dosad najcjelovitiji prikaz tekstovne tradicije *Života* s iscrpnom bibliografijom; DE JONGE i TROMP (1997) uz opis različitih recenzija

¹ Oblicima se ovdje, kao u PETTORELLI 1999: 197 i PETTORELLI 2002: 2-3, bilj. 8, smatraju recenzije i redakcije. Recenzija je svaki oblik istoga djela na nekom jeziku, s istim redosljedom perikopa i pripovjednim sadržajem, uz dopuštene varijacije i dopune jednoga tekstovnog oblika drugome. Redakcija je svaki tekstovni oblik iste recenzije, koji se od drugoga razlikuje u vokabularu i/ili dopunama i kraćenjima. Jedna ili više recenzija na nekom jeziku čine verziju na tom jeziku. Tekstovni je oblik oblik teksta, promatran, za razliku od recenzije i redakcije, i izvan granica verzije, sadašnji ili pretpostavljeni, odnosno dobiven rekonstrukcijom (ako se radi o prvotnom prijevodu na neki jezik ili o predlošku s kojega je preveden).

² Grčku verziju na temelju četiriju rukopisa prvi je izdao TISCHENDORF (1866). Do danas je otkriveno još 25 rukopisa. NAGEL (1974) je dao cjelovit prikaz 21 rukopisa i ustanovio da se jedna dosad poznata grčka recenzija može podijeliti u tri redakcije. Nagelov preliminarni tekst za konkordanciju preuzet je u DENIS (1987). Kratice tekstovnih oblika: *VG (gr)* označava postojeći grčki *Život Adama i Eve* dok *VGII (RMslav)* predstavlja tekstovni oblik grčkih rukopisa druge redakcije, R i M, kao i staroslavenske verzije.

³ O latinskoj verziji bit će riječi u daljnjem tekstu.

⁴ V. JAGIĆ (1893) izdao je i preveo dulju od dviju slavenskih recenzija. Njegov prijevod preuzet je u *Synopsis*. Mnogo novoga materijala koji daje TURDEANU (1981: 75-144, 437-38), a komentira STONE (1992), još čeka na izdavanje. Turdeanu smatra da je prototip dulje recenzije preveden s grčkoga u zapadnoj Makedoniji u 14. stoljeću. Tekstovni oblik *VGII (RMslav)* je oblik kakav sadrže slavenska verzija i druga grčka redakcija, usp. bilj. 2.

⁵ Armenska i gruzijska verzija blisko su povezane. Tekstovni oblik originalnoga armenskoga i gruzijskoga prijevoda ili njihova predloška navodi se kraticom *VO_r* - oriental versions (*armgeo*). Od dviju armenskih recenzija *VA1* je strukturom slična gruzijskoj recenziji (*VGg*), a druga (*VA2*) trećoj grčkoj redakciji. Armenski tekst na temelju triju rukopisa iz 17. stoljeća i engleski prijevod nalazi se u STONE (1981).

⁶ Od gruzijske verzije poznata je jedna recenzija (*VGg*) koju čini pet rukopisa, uglavnom iz 17. stoljeća. Izdanje teksta: K'URC'IKIDZE (1964), prijevod MAHÉ (1981).

daju analizu bitnih tema i glavnih problema, a Gary A. ANDERSON i Michael E. STONE (1999) izdali su revidirani Synopsis pet verzija *Života* s originalnim jezikom svake verzije te pripadajućim engleskim prijevodima. Ostaju još mnogi tekstovno-kritički problemi što posebno vrijedi za grčku, latinsku i staroslavensku verziju.⁷ Kao većim temama, djelo se bavi problemima bolesti i smrti, besmrtnosti i uskrsnuća, a od manjih, krivnjom, neprijateljstvom između čovjeka i đavla, te konačnom milošću i spasenjem. Evin govor o podrijetlu smrti i priča o Adamovoj smrti i pokopu čine diptih u kojem je fatalnoj sudbini ljudi suprotstavljena nada u milostivoga Boga, koji će ih opet uvesti u Raj.

Glavna su kritička pitanja kojima se istraživači bave: pitanje izvornoga jezika, podrijetla i vremena nastanka djela. Nije sigurno da je postojala hebrejska ili aramejska verzija *Života Adama i Eve*. Općenito je prihvaćena hipoteza da sve poznate verzije potječu od grčkoga originala,⁸ iako postoje neslaganja oko toga je li grčka verzija kakvu danas poznajemo originalni tekst, jer je redigirana i vjerojatno nije bliža originalu od ostalih verzija. Uz pokušaje da se djelo datira već u 1. stoljeće poslije Krista, smatra se da je tekst sastavljen kasnije, možda između 2. i 4. stoljeća.⁹ Lako je moguće da su određene književne jedinice djela starije nego sam tekst u cjelini, kao što ne može doći u pitanje ni to da je njegov današnji oblik rezultat složenih redakcijskih procesa koji su upleli različite izvorne materijale u jedinstvenu priču.¹⁰ Neki istraživači pretpostavili su židovsko podrijetlo, smatrajući da su izraziti kršćanski elementi minimalni i nastali kasnijim oblikovanjem. Ipak, novije studije o stvaranju i prijenosu apokrifnih priča govore da ne treba isključiti mogućnost kršćanskih korijena. Uz poneku naznaku o tome da su Židovi poznavali dijelove priče, nema dokaza o njihovoj ulozi u prijenosu teksta, dok se zna da se u kršćanskim krugovima prepisivao, uređivao i proširivao uživajući pritom ogromnu popularnost.¹¹

LATINSKI ŽIVOT ADAMA I EVE (*VITA ADAE ET EVAE*)

Latinska verzija *Života Adama i Eve* posebno je zanimljiva za istraživače i zasigurno najsloženija od sviju. Preko sto dosad otkrivenih latinskih spomenika govori o živom zanimanju koje je priča od 10. do 15. stoljeća uživala na Zapadu. Latinski rukopisi posebno su značajni za medieviste zbog njihova značenja u stvaranju kasnijih vernakularnih verzija *Života Adama i Eve*: staroirske *Saltair Na Rann*, starofrancuske *Adamovo kajanje* i Lutwinove srednjovisokonjemačke *Eva und Adam*. U rukopisima kasnoga srednjega vijeka naslov *De Vita Adae et Evae* ne odnosi se uvijek na *Život*

⁷ Synopsis 1999: vii.

⁸ NAGEL 1974: passim, STONE 1992: 42.

⁹ DE JONGE, TROMP 1997: 77.

¹⁰ Najnoviji prilog rekonstrukciji izvornoga tekstualnoga oblika *Života* daje TROMP (2002: 29-41).

¹¹ O pitanju ideološkoga podrijetla v. DE JONGE, TROMP (1997: 67-75) i STONE (1992: 58-61).

Adama i Eve, već katkada uvodi *Legendu o Križu* (*Povijest drveta Križa*). Elementi ove druge priče bili su umetnuti u brojne kasnosrednjovjekovne rukopise *Vita-e*.¹²

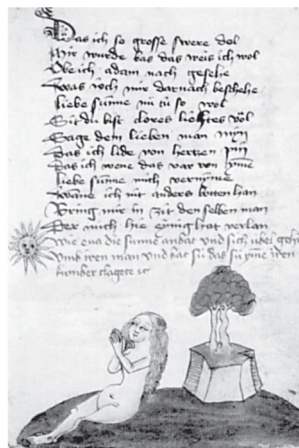
Zasad ne postoji kritičko izdanje cjelokupne građe. Starija tri izdanja temelje se na premalenome broju dokumenata za solidno poznavanje teksta i njegove povijesti: W. MEYER (1878) kolacionira samo jedanaest rukopisa iz Državne biblioteke u Münchenu i, djelomično, jedan iz Pariza, G. EIS (1935), da bi upotpunio Meyerovo izdanje, kolacionira dva rukopisa iz *Magnum Legendarium Austriacum* austrijskih samostanskih knjižnica, a J. H. MOZLEY (1929) dvanaest rukopisa glavnih engleskih biblioteka.¹³ Meyer je podijelio njemu poznate rukopise u četiri razreda. I. razred predstavlja najkraći i možda najraniji oblik, s trima najstarijim rukopisima, II. sadrži dvije interpolacije, IV. uz neke razlike u stilu i jeziku nalikuje II. razredu, a III. sadrži umetke iz *Legende o Drvetu Križa*, koja je bila raširena u 13. stoljeću. Mozleyev tekst karakteriziraju rečenice koje su dodane Meyerovu II. razredu, te na kraju teksta dodane perikope o oblikovanju Adamova tijela i njegovu imenu.¹⁴

Iskušenje

Drugo iskušenje

Eвина molitva suncu i
zvijezdama

Lutwinov njemački *Život Adama i Eve*, Österr. Nationalbibliothek, 18. st., Cod. Vindob. 2980.

Latinski tekst *Vita Adae et Evae* može se podijeliti na dva dijela, približno jednake duljine. Prvi dio (poglavlja 1-29) sadrži priču o kajanju Adama i Eve, koji počinje protjerivanjem prvih ljudi iz Raja a završava Adamovom vizijom, a drugi (poglavlja 30-51, /-57) događaje prije i poslije Adamove smrti. Latinska verzija dosta

¹² MEYER 1882: 103-166 – prema PETTORELLI 1999: 197, bilj. 4.

¹³ Meyerovo se izdanje redovito navodi kao mjerodavno, usprkos činjenici da u Mozleyevim tekstovima nadenim u Engleskoj postoje brojna bolja čitanja. *Magnum Legendarium Austriacum* (12. st.) zbirka je hagiografskih priča poredanih po redu liturgijske godine i nekih hagiografija, poput *Vita Adae et Evae*. – prema PETTORELLI 1999: 198.

¹⁴ MOZLEY 1929: 122-125. – prema PETTORELLI 1999: 258.

se razlikuje od ostalih. U cjelini, najbliža je armenskoj i gruzijskoj jer kao i one ima Priču o kajanju u prvom dijelu *Života*. Od njih je međutim razlikuju: dva dodatka (Adamova vizija, pogl. 25-29; Evin oproštajni govor djeci, pogl. 49-50), značajno ispuštanje Evine priče (grčka poglavlja 15-30) i kraća verzija Adamova odlaska sa zemlje (pogl. 45-48).¹⁵

Potaknuti nedavnim izdavanjem armenske i gruzijske verzije, Pettorelli i Tromp ponovno ispituju latinsku verziju. Pettorelli je izdao najnoviji popis svih poznatih latinskih rukopisa, njih 106, a priprema i izdanje latinskih tekstovnih oblika, dijeleći rukopise u pet redakcijskih skupina: 1. južnonjemačku, 2. tri rajnske, 3. češku, 4. englesku i 5. dvije kasne redakcije, a nekoliko ih označava kao nekolacionirane.¹⁶ Dva novootkrivena rukopisa naknadno izdvaja u drugu recenziju, oblikom sličniju armenskoj i gruzijskoj, pa prema tome i stariju.¹⁷ Kritičko izdanje svih tekstovnih oblika započeo je izdavanjem južnonjemačke i rajnske skupine.¹⁸ Latinski materijal je tijekom stoljeća bio dosta prerađivan, što je stvorilo mnogostrukost oblika te se postavlja pitanje je li moguća ponovna uspostava jedinstvenoga kritičkoga teksta. Tromp u svjetlu novootkrivenih rukopisa kao i usporedbom s drugim verzijama pokušava ustanoviti što je uključivao izvorni latinski prijevod s grčkoga.¹⁹

Sljedeća tablica sadrži popis naslova perikopa za svaku narativnu jedinicu *Života Adama i Eve*. Taj popis kao i tekstovi pojedinih verzija osim u Synopsisu nalaze se i na <http://www3.iath.virginia.edu/anderson/>. Debljim slovima istaknute su perikope koje se nalaze u latinskoj verziji *Života Adama i Eve*.

naslovi perikopa u <i>Životu Adama i Eve</i>	poglavlja
1. Vlast nad životinjama — <i>stsl</i>	
2. Protjerivanje — <i>arm, gruz, gre, lat, stsl</i>	1-4
3. Kirograf — <i>stsl</i>	
4. Kajanje i drugo iskušenje — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	5-11
5. Sotonin pad — <i>arm, gruz, lat</i>	12-17
6. Odvajanje Adama i Eve — <i>arm, gruz, grč, lat</i>	18-21
7. Kajin i Abel — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	22-24
8. Adamova vizija — <i>lat</i>	25-29
9. Adamova bolest — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	30-31
10. Adamova priča o Padu — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	32-34
11. Zahtjev za dobivanjem Ulja — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	35-36
12. Zahtjev za uljem: Susret sa Zvjeri — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	37-39

¹⁵ DE JONGE, TROMP 1997: 58-59.

¹⁶ PETTORELLI 1999.

¹⁷ O rukopisima *Pr* i *Ma* u PETTORELLI 2002: passim.

¹⁸ PETTORELLI 1998. (južnonjemačka); PETTORELLI 2001, 2002. (rajnska).

¹⁹ TROMP 2002.

naslovi perikopa u <i>Životu Adama i Eve</i>	poglavlja
13. <i>Zahhtjev za uljem: Dolazak u Raj</i> — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	40-41
14. <i>Zahhtjev za uljem: Mihaelov odgovor</i> — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	42
15. <i>Zahhtjev za uljem: Povratak Adamu</i> — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	43-44
16. <i>Zahhtjev za uljem: Adamov ukor Evi</i> — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	44
17. <i>Evina priča: Dijelovi Adama i Eve</i> — <i>arm, gruz, grč, stsl</i>	
18. <i>Evina priča: Sotonin susret sa Zmijom</i> — <i>arm, gruz, grč, stsl</i>	
19. <i>Evina priča: Zmijin pristup Raju</i> — <i>arm, gruz, grč, stsl</i>	
20. <i>Evina priča: Iskušavanje Eve</i> — <i>arm, gruz, grč, stsl</i>	
21. <i>Evina priča: Ulazak Zmije u Raj</i> — <i>arm, gruz, grč, stsl</i> ,	
22. <i>Evina priča: Evino priznanje svoga grijeha</i> — <i>arm, gruz, grč, stsl</i>	
23. <i>Evina priča: Kušanje Adama</i> — <i>arm, gruz, grč, stsl</i>	
24. <i>Evina priča: Ulazak Boga u Raj</i> — <i>arm, gruz, grč, stsl</i>	
25. <i>Evina priča: Suđenje Adamu, Evi i Zmiji</i> — <i>arm, gruz, grč, stsl</i>	
26. <i>Evina priča: Adamov zagovor za milost</i> — <i>arm, gruz, grč, stsl</i>	
27. <i>Evina priča: Protjerivanje</i> — <i>arm, gruz, grč, stsl</i>	
28. <i>Adamova smrt</i> — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	45
29. <i>Evina ispovijest</i> — <i>arm, gruz, grč, stsl</i>	
30. <i>Andeoska liturgija</i> — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	46
31. <i>Adamovo uznesenje u Raj</i> — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	47
32. <i>Adamovi i Abelovi pogrebni obredi</i> — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	48
33. <i>Legenda o dvjema stelama</i> — <i>lat</i>	49-50
34. <i>Evina molitva da se pridruži Adamu</i> — <i>arm, gruz, grč, stsl</i>	
35. <i>Evin pogreb i epilog</i> — <i>arm, gruz, grč, lat, stsl</i>	51
36. <i>Povijest stela</i> — <i>lat</i>	52-54
37. <i>Oktipartitni Adam</i> — <i>lat</i>	55
38. <i>Mjesto Adamova stvaranja</i> — <i>lat</i>	56
39. <i>Adamovo ime</i> — <i>lat</i>	57

HRVATSKOGLAGOLJSKI ŽIVOT ADAMA I EVE
U ŽGOMBIĆEVU I FATEVIĆEVU ZBORNIKU

Prijevod latinskih kasnih redakcija djela Vita Adae et Evae

Život Adama i Eve javlja se u vrlo tečnom crkvenoslavenskom prijevodu s latinskoga jezika u dvama hrvatskoglagojskim spomenicima. Prijevod je vjerojatno nastao na čakavskom području. Stariji i potpun tekst sačuvan je u Žgombićevu zborniku iz 16. st., a njegov mlađi, nepotpun prijepis u Fatevićevu zborniku iz 17.

st. koji se od prvoga razlikuje samo u jezičnim zahvatima učinjenima da bi se jezik crkvenoslavenskoga predloška približio narodnomu govoru. Tekst iz Fatevićeva zbornika izdao je STROHAL (1917), a ŠTEFANIĆ i suradnici (1969: 161-167) djelomično onaj iz Žgombićeva zbornika. O crkvenoslavenskom prijevodu Života svoja je zapažanja iznijela Biserka GRABAR (1970: 18). Tekst je podudaran s trećim Meyerovim razredom, odnosno petom redakcijskom skupinom u Pettorellijevoj podjeli.²⁰ Peta redakcijska skupina dolazi u latinskom u dvama oblicima (*F1* i *F2*), a razlikuje se od drugih četirima obilježjima:

a) Prvo i najvažnije je zamjena priče o povijesti tablica od kamena i gline dijelom *Legende o Drvetu Križa*. Adamov sin Set s majkom Evom posjećuje Raj da bi dobio ulje milosrđa za svojega oca. Umjesto traženoga, dobiva tri grančice, koje zasađi na očevu grobu. Nastavak priče, kojega nema u *Životu Adama i Eve*, govori o daljnjoj sudbini tih grančica: od izraslih stabala kralj Salomon daje izraditi hramske grede, međutim jedna, dimenzijama nepodesna za gradnju i bačena u ribnjak, posluži kasnije za izradu Spasiteljeva križa.²¹ Umetanjem dijela *Legende o Drvetu Križa* Salomonova uloga u povijesti pločica od kamena i gline, prisutna u starijim redakcijama, sve više slabi, ustupajući mjesto novoj, prema kojoj kralj Salomon i kraljica od Sabe sudjeluju u nastanku grede Isusova križa. Uvođenje *Legende o Drvetu Križa* povlači i novi zaključak, tj. ideju osmoga dana, kada će zavladati vječno blaženstvo spasenja (završno 51. poglavlje kasnih redakcija): *Octauus uero dies futurae et aeternae beatitudinis est, in qua omnes beati cum ipso creatore et saluatore simul cum corpore et anima numquam de cetero morituri, regnabunt per infinita secula seculorum Amen. – Osmi dan' b(u)d(u)ćee. i večnoe b(o)žastvo e(stb). V kom' vsi h(rbšt)ěne stěm' i stim' stvoritelem' i spasitelem' našim' vkup' s teli i i z dušami vskrešeni b(u)dut'. I k tomu veće sememrti (sic!) ne b(u)det' na cesarastvovati b(u)dut' pravadni s g(ospo)dinom' b(ogo)m' va v se v(ě)ki v(ě)k' Am(e)n'*.²²

b) ispuštanjem nekih perikopa ili propozicija prisutnih u starijim redakcijama, npr. podjele raja između Adama i Eve: *Deus autem partem dedit paradisi mihi et matri vestrae: arborem orientalis partis et boreae quae est contra aquilonem dedit mihi, et matri vestrae dedit partem austri et partem occidentalem* (§ 32);

c) dodavanjem nekih propozicija inače nepoznatih: *Et dum reuerterentur luminaria ad orientem, per motum nuntium ipsorum intellexit Adam quod Eua graui dolore torqueretur – I vratiše se svetiła na vstokb i po šumu nih' razume adam' da euga*

²⁰ O obilježjima pete redakcijske skupine kao i primjere v. PETTORELLI 1999: 266-270.

²¹ Meyer je na jednom mjestu skupio interpolacije unesene u *Vita Adae et Evae* iz *Legende o Križu* (usp. MEYER 1882, §IV, 6: 120-122). — Reći kako se radi o interpolacijama iz *Legende o Križu*, ne znači drugo no da bi te interpolacije trebale biti izvučene takve kakve jesu iz teksta *Legende* prema preciznom obliku koji je izdao Meyer. Brojni rukopisi *Legende* dopuštaju uvid u tekstovnu tradiciju još složeniju od *Vita Adae et Evae*, i Meyer se sam potrudio prikupiti brojne aluzije na tu tradiciju, više manje detaljizirane i prenesene pod brojnim oblicima (nav. prema PETTORELLI 1999: 266).

²² Tekst Fatevićeva zbornika koji se uglavnom podudara s tekstem Žgombićeva zbornika nema ovoga eksplicita. Osim na ovom mjestu dva se zbornika ponešto razlikuju u poglavlju 48.3 u kojemu Fatevićev zbornik ima nešto dulji tekst iz *Legende o Drvetu Križa*.

teš'koju bolezniju mučit' se (§ 19);

d) drugim varijantama, npr. mijenjanjem uloge likova (u § 2 Adama i Eve, a u § 22 Mihaela i Adama).

Dva oblika kasnih redakcija. Varijante unutar ove redakcijske skupine pokazuju distinkciju barem dvaju oblika ove skupine, *F1* i *F2*.²³ A. različitim incipitima, posuđenima iz rajnskih redakcija *F1: Adam et eua cum expulsi fuissent de paradiso uoluptatis...* i *F2: Cum expulsi fuissent Adam et Eua de paradiso...* Incipit hrvatskoglagoljskoga teksta sličniji je prvomu obliku: *Adam' i Euga kada izignana bista iz raê vlasti i slasti.* B. Za razliku od *F2*, *F1* nema priču o susretu Eve i Seta sa zvjeri (§ 37.2 - § 39.2); nema ni anđeoske pohvale Božjem milosrđu (§ 47): *Et ecce omnes angeli canentes tubis dixerunt: Benedictus es domine pro plasmate tuo quia misertus es eius.* Tih rečenica nema ni u crkvenoslavenskom prijevodu. C. *F1*, s druge strane, ima neke rečenice kojih nema u *F2*: plač životinja nad Adamom: *luseruntque pariter secum ululatu et mugitu magno, ... i vs'plakaše š' nim' plačem' velikim', ...* (§ 8); Mihaelovo čudo sa štapom: *Et tenens michael in manu sua virgam, et tetigit aquas que erant circa paradysum et legauerunt (gelaverunt), i držeći mihailb arhan'j(e)lb žažalb v ruce svoei i kosnu va vodu ka biše poli raê* (§29). Iz svega navedenoga vidimo da je prijevod u Žgombićevu i Fatevićevu zborniku bliži obliku prve kasne redakcije.

Motivi

Kroz nekoliko motiva promotrit ćemo dijelove latinske *Vita* kao i njezina prijevoda, a ponegdje ih i usporediti s ostalim verzijama priče.²⁴ Latinski tekst uzet je iz *Synopsisa* koji preuzima Meyerov tekst ali s dodatcima iz II.-IV. razreda.²⁵ Hrvatskoglagoljski prijevod je, ako nije drugačije navedeno, iz Žgombićeva zbornika, s numeracijom odlomaka koja slijedi onu iz *Synopsisa*.

a) *Traženje hrane i kakanje u rijekama.* U 2. perikopi (poglavlja 1-4) javlja se motiv traženja hrane kakvu su prvi ljudi imali u Rajskom vrtu. Dok u latinskom tekstu nalazimo:

2.2 *Tunc dixit Eva ad Adam: domine mi, esurio. vade, quaere nobis, quod manducemus. forsitan respiciet et miserebitur nobis dominus deus et revocabit nos in locum, quo prius eramus.*

u hrvatskome je prijevodu, čini se, prevoditelj pokazao određenu samostalnost. Adam se obraća Evi:

²³ PETTORELLI 1999: 269, bilj. 151. Meyer nije imao pred očima dovoljan broj rukopisa da bi ih međusobno mogao usporediti, pa stoga navodi samo rukopise drugoga oblika, dok od prvoga poznaje samo jedan rukopis.

²⁴ Odabir nekih motiva i zapazanja preuzet je iz STONE (1981). Ondje se na primjeru armenske verzije kao i u usporedbama s ostalim verzijama, posebice s latinskom, lijepo ocrtaiva tijekom radnje *Života* i uočavaju zanimljive teološke razlike među verzijama.

²⁵ Eklektički latinski tekst načinio je Wilfried Lechner-Schmidt. Neka čitanja svojstvena petoj redakcijskoj skupini, a kojih nema u *Synopsisu*, navode se iz PETTORELLI (1999). To se uglavnom odnosi na čitanja *F1* i *F2*.

2.2. *I reče adam'k eugi gospoe moē vele mi lačna esi iči nama piče čto ēsti načnem' dokle uzrim'eda kako pomiluet'nasъ b(og)ъ i prizovet'nasъ kade i pree bihomo*

Adam je u jednoj rečenici prikazan kao brižan suprug, a već u sljedećoj umornu i gladnu ženu šalje da traži hranu za sebe i njega. Tako prvu možemo doživjeti kao ironiju.²⁶ Međutim, hrvatskologoljski tekst, kao i na drugim mjestima, slijedi tekst originala, ali ne starih latinskih redakcija. Sličniji je onome kasnih redakcija.

F1: Dixit autem adam ad eum: Domina mi esurio, uade et quere

F2: Dixit Eua ad Adam: Domine mi, esurio. Qui respondit uade et quere.

U jednoj i drugoj, Adam daje naloge. Ako druga formula ostavlja Evi afirmaciju, *esurio*, prva je stavlja u usta prvoga čovjeka koji, zanimljivo, naziva Evu *Domina*.²⁷ I u starijim i u novijim rukopisima Adam kreće u višednevnu potragu za hranom. Anđeoska hrana kakvu su imali u Vrtu suprotstavljena je "travnatoj hrani" namijenjenoj životinjama.²⁸

Ne našavši hranu, Adam predlaže Evi da se, u plaču i molitvi, pokaju pred Bogom stojeći za pokoru u rijeci, on u Jordanu 40 dana, a ona u Tigrisu nekoliko dana kraće. Zanimljivo je da Adam odlazi u dosta udaljen Jordan, a ne u neku rijeku iz *Knjige Postanka*.²⁹

6.1 *Et dixit Adam ad Evam: non potes tantum facere quantum ego, sed tantum fac ut salveris. ego enim faciam quadraginta diebus ieiunans: tu autem surge et vade ad Tigris fluvium et tolle lapidem et sta super eum in aqua usque ad collum in altitudine fluminis. et non exiet sermo de ore tuo, quia indigni sumus rogare dominum, quia labia nostra inmunda sunt de ligno illicito et contradicto.*

6.2 *Et sta in aqua fluminis XXXVII dies. ego autem faciam in aqua Jordanis XL dies. forsitan miserebitur nostri dominus deus.*

6.1 *I reče adam'k euze ti ne vzmōžēš' toliko dni trpeti pokore koliko ja. Se ē stvoru pokoru .ñ. (=70) dni ni p'juči ni jiduči. A ti ubo vstani. i podi na reku tigru i vazmi kamen' i stoi na nem'va vode daže do grla v glubosti reki. I da ne izidet'rič' iz ust'tvoih' ere nedostoini esmo moliti g(ospo)d(i)na b(og)a. ere ustni našiē (sic!) nedostoini stvorenē sut' i oskvrnene drevna radi prepovedanoga.*

6.2 *I stoi va vode reke tigre .j. (=30) dni i edasi pomiluet'nasъ g(ospo)din b(og)ъ. A ē hoču va vode reki êrdan'skie .k. (=40) dni.*

²⁶ GRABAR 1970: 18.

²⁷ U § 22, jedna od kasnih redakcija (Meyer III) dodajući tradicionalnomu obliku: *Tunc tulit Adam eum et puerum*, riječi *Michael* i *et*, daje Mihaelu, a ne Adamu inicijativu da odvede na istok par s novorođenim djetetom: *Tunc Michael tulit Adam eum et puerum et duxit eos ad orientem*. ČŽg: *I tada mihailъ arhan'j(e)ъ poētъ eugu i adama i otročiča i pela e na vstokъ*. (PETTORELLI 1999: 268)

²⁸ STONE 1981: xiii. Taj je motiv tek spomenut u latinskoj verziji, dok je mnogo izraženiji i razrađeniji u armenskom *Adamovu kajanju*, gdje je jasna unutarnja povezanost potrage za rajskom hranom i odvajanja od Boga. Samo bi čovjekovo kajanje ili Božje milosrđe mogli dovesti do njezina ponovnoga zadobivanja.

²⁹ Post 2,11-14: *Prvom je ime Pišon, a optječe svom zemljom havilskom, u kojoj ima zlata. Zlato je te zemlje dobro, a ima ondje i bdelija i oniksa. Drugoj je rijeci ime Gihon, a optječe svu zemlju Kuš. Treća je rijeka Tigris, a teče na istok od Ašura; četvrta je Eufrat.*

Ušavši u rijeku, Adam ne šuti: zaziva vodu Jordana da okupi oko njega sva živa bića. Životinje ga okruže, a riječna voda se zaustavi, što nas podsjeća na Izl 14,22: Izraelci siđoše u more na osušeno dno, a vode stajahu kao bedem njima nadesno i nalijevo, što govori da je Adam stajao suh usred vode Jordana.

8.3 *Statim omnia animantia venerunt et circumdederunt eum (+F1: luxeruntque pariter secum ululatu et mugitu magno, eo quod transgressus fuerat <Adam> mandatum creatoris et eiectus est de tanta gloria deliciarum) et aqua Jordanis stetit ab illa hora non agens cursum suum.*

8.3 *I tudie vsa životna i vsa plvajućie · pridoše i obidoše ga · i vs'plakaše š'nim'plačem' velikim' togo radi da prestupil' biše zapovedь stvoritela svoga · I da biše odvržen' od' velikie slavi veseliê a voda êrdan'ska ustavi se do togo časa · ne čineći toka svoego*

To je upravo suprotno onomu što je Eva iskusila kad je, prevarena po drugi put od đavla, izišla iz vode prije zadanoga vremena pokore, smežurane kože i oslabljena, pa se onesvijestila.

10.1 *Haec audiens autem Eva credidit et exivit de aqua fluminis et caro eius erat sicut herba de frigore aquae.*

10.1 *Slišav'ši sie euga verova i izide ot' vodi · I pl'nee biše kako trava od' studeni vodnie.*

10.2 *Et cum egressa esset cecidit in terram et erexit eam diabolus et perduxit eam ad Adam.*

10.2 *I kada izide ot' vodi · slabosti velikie radi pade na zemlju. I zdviže ju deval' i pela ju k adamu.*

Zanimljivo je proučavati Adamov poseban položaj, smanjenje njegove krivnje i njegovo okajno trpljenje kao i odnos te krivnje i trpljenja s eshatološkim krštenjem u Jordanu nakon njegove smrti.³⁰

b) *Ulje Života*. Na samrti, u dobi od 930 godina, Adam okuplja sve svoje potomke, otkrivajući im slabost i veliku bolest u svom tijelu, sedamdeset bolesti koje trpi kao posljedicu grijeha. Da bi oca oslobodio od samrtnih boli, Set s majkom Evom odlazi pred vrata Edena zamoliti Boga za ulje s drveta milosti. Arkandeo Mihael kaže Setu da ne plače i da ne moli za to ulje jer ga je zasad nemoguće dobiti. Meyer je primijetio da je originalni tekst *Života Adama i Eve* ovdje zamijenjen ulomkom iz latinske verzije *Nikodemova evanđelja*.³¹ Prema latinskom tekstu, Krist – Sin Božji će, sišavši na zemlju, uskrisiti Adamovo tijelo i tijela mrtvih.³² Krstivši se u Jordanu, pomazat

³⁰ Strukturalno je armenski tekst na tom mjestu jasniji od latinskoga i, čini se, arhaičniji.

³¹ MEYER 1878: 235. – prema STONE 1981: xvii.

³² Razdoblje očekivanja Mesije različito je u latinskim redakcijama. Dok je u rukopisima južnonjemačke redakcije *sex milia et quinquaginta anni* (6050), ono koje Meyer prepoznaje u *Nikodemovu evanđelju quinque milia et quingenti anni* (5500) u Mozleyevim rukopisima je *quinque milia ducenti viginti et octo anni* (5228). U kasnim redakcijama trajanje očekivanja Mesije još je kraće: u Žg i Fat nalazimo *petis tisuć' tre. ĩ. (=2)ste mane. ā. (=1) leto od' prvoga dne osnovaniê mira tagda pridet' na zemlju h(rist)ь sin' b(o)ži. (5199)*. — Vjerovanje da će svijet trajati 7000 godina čini se da je bilo općenito prihvaćeno u ranoj Crkvi. Rani crkveni pisci temeljili su svoje učenje na Post 1, Ps 90,4, 2Petr 3,8 i biblijskim genealogijama. Ako je Bog stvorio svijet u šest dana a dan je kao tisuću godina, zemlja će trajati 6000 godina. Nakon toga dolazi tisuću godina počinka, što je jednako sedmom danu. Hipolit i Sekst Julije Afričanin (2/3. st.) računaju da je od stvaranja svijeta do Kristova rođenja proteklo 5500

će uljem svoje milosti sve koji vjeruju u njega, rođeni od vode i Duha Svetoga na vječni život. Povest će Adama u Raj, do toga drveta. Latinska verzija vezana je na novozavjetnu priču; rabi izraze kao što je *filius Dei* i govori o spasenju vodom i Duhom Svetim. Štoviše, Kristovo je djelovanje oruđe spasenja. Prema armenskoj verziji ljubljani Krist – ne Sin Božji (taj se izraz ne javlja u armenskom) – sići će na zemlju uskrisiti Adama. Zbog svojih grijeha, Adam će biti kršten od Krista u Jordanu. Na izlasku iz vode, arkandeo Mihael će pomazati Adama uljem radosti. Zatim će Mihael pomazati sva živa bića — koja će postati dostojna ulaska u Vrt.³³

42.1 Quia nullo modo poteris ex eo accipere, nisi in novissimis diebus, quando completi fuerint quinque milia et quingenti anni.

42.2 Tunc veniet super terram amantissimus rex dei resuscitare corpus Adae et cum eo resuscitare corpora mortuorum.

42.3 Et ipse filius dei veniens baptizabitur in flumine Jordanis et dum egressus fuerit de aqua Jordanis, tunc de oleo misericordiae suae perunguet omnes credentes in se.

42.4 Et erit oleum misericordiae in generationem et generationem eis, qui renascendi sunt ex aqua et spiritu sancto in vitam aeternam. Tunc descendens in terris amantissimus filius dei Christus introducet patrem tuum Adam in paradysum ad arborem misericordiae.

NICJ

42.1 govoru tebe site č(lovê)će b(o)ži da niednim 'zakonom' ne moreš' toga imeti razve v posled'nee vrime dni kada isplnit se l(ê)ť pet' tisíc' tre .ĭ. (=2)ste mane .ã. (=1) leto od' prvoga dne osnovaniê mira.

42.2 tagda pridet' na zemlju h(r)st)ť sin' b(o)ži i uskresit' telo adama o(t)ca tvoego i tada uskresit' telesa mrtvih'.

42.3 I t(a)da h(r)st)ť sin' b(og)a živago pridet' i krstit' se v rece êrdana. i kada vzidet' iz' vodi tada oleem' milosrdiê pomažet' vsih' vêrujućih' v nega.

42.4 i b(u)de olei milosrdiê v rod' i rod' i rod' tem' ki roeni b(u)dut' vodoju i d(u)hom' s(ve)tim' v život' več'ni. Prišad' že sin' b(o)ži viš'ni na z(e)mlju vpela otcca (sic!) tvoego adama v rai k drevu oleê milosrdiê svoego.

Za utjehu, Mihael im daje grančicu s drveta spoznaje i četiri začina (lat. *odoramenta*; stsl. *oramenta*): nard, šafran, mirisnu trsku i cimet (*nardum et crocum et calaminthen et cinamomum / нарѣѣ i трокѣ i talamesь i cinamomь*).³⁴ Zanimljivo je da se u latinskim

godina. Njihovo računanje brzo je prihvaćeno u ranoj crkvi, a nalazimo ga i u *Nikodemovu evanđelju*. U 4. je stoljeću Euzebiju Cezarejski pomakao unaprijed dan stvaranja za 300 godina. Godina 5199. kod njega se odnosi na Kristovo rođenje, a 5228. na početak njegova javnoga djelovanja. Srednjovjekovna *Zlatna legenda* u poglavlju *O našašću svetoga Križa* spominje obje godine, podatak iz *Nikodemova evanđelja* kao i Euzebijev ispravak.

³³ STONE (1981: xv) smatra da taj dio nije prerada teksta *Nikodemova evanđelja* i da nije sličan tekstu *Mojsijeve apokalipse*. Možda potječe iz krugova koji su obdržavali obredno krštenje, ali ne strogo kristološkoga karaktera u kojima je Adam imao eshatološku ulogu kao prvi otkupljeni čovjek. Odlomak se čini prvotnijim od onih u latinskoj i grčkoj verziji.

³⁴ Upravo te mirise nalazimo u *Pjesmi nad pjesmama* (Pj 4,14): *Nardus et crocus fistula et cinnamomum cum universis lignis*

kasnim redakcijama uz navedene začine javlja i motiv trostruke grančice.³⁵ Na povratku Setu padne grančica u rijeku Jordan te se on vraća po nju.

c) *Adamova smrt i pogrebni obredi*. Adam umire, žena i djeca tuguju za njim, počinje anđeoska liturgija. Mihael upućuje Seta na milost koju je Bog pripremio Adamu, obećanje spasenja o Posljednjem danu. Do tada Bog povjerava Adama na brigu arkandelu Mihaelu. Slijedi anđeoski pokop Adama i Abela koji je dotad stajao nepokopan jer ga Kajin nije mogao sakriti u dijelu Raja u kojem je Bog stvorio Adama. Ostale verzije su na ovom mjestu mnogo obilnije i zanimljivije od latinske, s detaljnim opisima anđeoske liturgije (kupanje Adama u aherontskom jezeru, opis Gospodnje kočije, pečačenje Adamova groba).

d) *Legenda o dvjema stelama. Kraj*. U legendi o dvjema stelama Eva nalaže potomcima da kao trajni spomen i upozorenje na dvije ploče zapišu život i prijestupe svoje majke i oca: glinenu ako Bog bude sudio naraštaj vatrom, a kamenu da se sačuva u slučaju potopa. Slijedi pokop Eve koja umire šest dana nakon Adama. Hrvatskologoljski prijevod tekstova *Života Adama i Eve*, prateći kasne latinske redakcije, ovdje se zaustavlja. Ukratko ćemo spomenuti priče koje se ipak nalaze u nekim drugim latinskim rukopisima. U pogl. 36-39 (52-56) Set zapisuje život svojih roditelja, zatim se pripovijeda o tome kako je Adam stvoren od osam tvari, saznajemo da je mjesto njegova stvaranja mjesto i Kristova rođenja – Betlehem – te se objašnjava ime prvoga čovjeka – akronim nastao od grčkih naziva za strane svijeta.

ZAKLJUČAK

Vrlo zanimljiva i tekstološki raznolika latinska verzija *Života Adama i Eve*, koja se u knjižnicama zapadne Europe sačuvala u stotinjak rukopisa, u svom kasnom obliku pronašla je put i u hrvatskologoljsku literaturu, potvrdivši se u istom prijevodu u dvama zbornicima. Dosadašnja izdanja i proučavanja latinske verzije, kao i izdanja južnonjemačke i rajnske skupine redakcija, omogućuju nam djelomičnu tekstološku analizu naših spomenika. Međutim, valjalo bi pričekati izdanje svih latinskih verzija, a posebno kasnih redakcija da bi se pronašao njihov eventualni predložak. Usporedbe unutar latinske verzije i šire, preko motiva i teoloških ideja, pomažu nam u razumijevanju razvojnoga puta ovoga apokrifa kao i teološke problematike srednjega vijeka.

Libani murra et aloe cum omnibus primis unguentis. Što znače ti začini? Nard daje sladak miris s kojim se mogu usporediti sveci, puni milosti Duha i zahvalni Kristu. Šafran je blistav i boje zlata, a koristio se kao začim, sladak miris i za bojenje hrane. Od slatke trske dobivalo se sveto ulje, kadioni miris i parfem. Cimet se koristio kao lijek, za kadenje, kao parfem, a kasnije i za poboljšanje arome jela i pića. Kraljica od Sabe donijela je caru Salomonu i cimet kao rijedak i skupocjen dar. Prema NIR 2004: 28 začini su opipljivi i zemaljski ostaci Edena i drveta života koji su dani Adamu na ovome svijetu, obećanje uskrnuća, vječnosti i besmrtnosti koji će se ostvariti na kraju vremena, kada se ponovno uspostavi Edenski vrt.

³⁵ Tri grančice javljaju se i u slavenskoj verziji (TURDEANU 1981: 110-114).

LITERATURA

- ANDERSON, G., M. STONE, J. TROMP (eds.). 2000. *Literature on Adam and Eve. Collected Essays*. Studia in Veteris Testamenti pseudepigrapha, n. 15. Leiden: Brill.
- BERTRAND, D. A. 1987. *La vie grecque d'Adam et Ève*. Recherches intertestamentaires, n. 1. Paris: A. Maisonneuve.
- CHARLESWORTH, J. H. (ed.). 1983/85. *The Old Testament Pseudepigrapha*. Garden City, NY: Doubleday.
- DE JONGE, M., TROMP, J. 1997. *The Life of Adam and Eve and Related Literature*. Sheffield: Sheffield Academic Press.
- DENIS, A.-M. 1970. *Introduction aux pseudépigraphes grecs d'Ancien Testament*. Leiden: Brill.
- DENIS, A.-M. 1987. *Concordance Grecque des Pseudépigraphes d'Ancien Testament. Concordance, Corpus des textes, Indices*. Louvain-la-Neuve: Université Catholique de Louvain Institut Orientaliste.
- DENIS, A.-M. 1993. *Concordance latine des pseudépigraphes d'Ancien Testament*. Turnhout: Brepols.
- EIS, G. 1935. *Heimat, Quellen und Entstehungszeit von Lutwins 'Adam und Eva'. Beiträge zur mittelhochdeutschen Legende und Mystik: Untersuchungen und Texte. Germanische Studien, 161. reprint*. Berlin: Kraus.
- GINZBERG, L. 1909-1938. *The Legends of the Jews*. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, sv. 1-7.
- GRABAR, B. 1970. Apokrifi u hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti. *Croatica I*: 15-28.
- HALFORD, M. E. B. 1981. The Apocryphal Vita Adae et Evae, Some Comments on the Manuscript Tradition. *Neue Philologische Mitteilungen* 82: 417-427.
- HALFORD, M. E. B. 1984. *Lutwin's Eva und Adam - Study, Text, Translation*. Ph.D. Diss. Göppingen.
- JAGIĆ, V. 1893. „Slavische Beiträge zu dem biblischen Apokryphen, I, Die altkirchenslavischen Texte des Adamsbuches“. *Denkschr. K. Akad. Wiss. philos.-hist. Classe* 42. Vienna.
- KIM, H. C. 1973. *THE GOSPEL OF NICODEMUS, "GESTA SALVATORIS"*. (from the "Codex Einsidlensis", Einsiedeln Stiftsbibliothek, Ms 326, Toronto Medieval Latin Texts vol. 2). Toronto: Pontifical Institute of Mediaeval Studies.
- K'URC'IKIDZE, C. 1964. Adamis apokrip'uli C'xovrebis k'art'uli versia. *P'ilologiuri Dziebani I*: 97-136.
- MAHÉ, J. P. 1981. Le livre d'Adam géorgien. *Studies in Gnosticism and Hellenistic Religions*. R. van den Broek and M. J. Vermaseren (eds). Leiden: Brill, 227-260.

- MEYER, W. 1878. *Vita Adae et Evae. Abhandlungen der königlichen bayerischen Akademie der Wissenschaften, philos.-philologischen Klasse 14,3*. München: 185-250.
- MEYER, W. 1882. Die Geschichte des Kreuzholzes vor Christus. *Abhandlungen der philosophisch-philologischen Classe der königl.-bayerischen Akademie der Wissenschaften, Bd. 16,2*.
- MOZLEY, J. H. 1929. The 'Vita Adae'. *The Journal of Theological Studies* 30: 121-149.
- NAGEL, M. 1974. *La vie d'Adam et d'Ève (Apocalypse de Moïse) I-III*. Lille: Service de réproduction, Université de Lille.
- NIR, R. 2004. The aromatic fragrances of Paradise in the *Greek Life of Adam and Eve* and the Christian origin of the composition. *Novum Testamentum XLVI, 1*: 20-45.
- PAVIĆ, J., T. Z. TENŠEK, 1993. *Patrologija*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- PETTORELLI, J.-P. 1998. La vie d'Adam et Ève. *Bulletin du Cange* 55: 1-104.
- PETTORELLI, J.-P. 1999. La vie latine d'Adam et Ève. Analyse de la Tradition manuscrite. *Apocrypha* 10: 195-296.
- PETTORELLI, J.-P. 2001. Vie latine d'Adam et Ève. Familles rhénanes (première partie). *Bulletin du Cange* 59: 5-74.
- PETTORELLI, J.-P. 2002. Vie latine d'Adam et Ève. Familles rhénanes (deuxième partie). *Bulletin du Cange* 60: 171-234.
- PETTORELLI, J.-P. 2002. Deux témoins latins singuliers de la *Vie d'Adam et Ève*, BNF, Lat. 3832 & Milan, B. Ambrosiana, O 35 Sup. *Journal for the Study of Judaism* 33/1: 1-27.
- STONE, M. E. 1981. The Penitence of Adam. *Corpus scriptorum christianorum orientarium*. Louvain: Peeters.
- STONE, M. E. 1992. *A History of the Literature of Adam and Eve* (SBL Early Judaism and its Literature, 3). Atlanta: Scholars Press.
- STROHAL, R. 1917. *Stare hrvatske priče i legende*. Bjelovar: L. Weiss.
- Synopsis – ANDERSON, G. A., M. E. STONE. 1999. *A Synopsis of the Books of Adam and Eve*. Atlanta, Georgia: Scholars Press.
- ŠTEFANIĆ, V. i sur. 1969. *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. Zagreb: Matica hrvatska, Zora.
- ŠTEFANIĆ, V. 1970. *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije, II. dio*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- TISCHENDORF, C. von 1866. *Apocalypses Apocryphae Mosis, Pauli, Iohanni...* Leipzig: Mendelssohn. [repr. Hildersheim, Olms, 1966].
- TROMP, J. 2002. The textual history of the *Life of Adam and Eve* in the Light of a newly discovered latin text-form. *Journal for the Study of Judaism* 33: 28-41.

TURDEANU, E. 1981. La Vie d'Adam et d'Eve en slave et en roumain. Apocryphes slaves et roumains de l'Ancien Testament. *Studia in Veteris Testamenti Pseudepigrapha* 5. Leiden: Brill.

WELLS, L. S. A. 1913. The Books of Adam and Eve. *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*. Oxford: Clarendon Press.

S a ž e t a k

Život Adama i Eve starozavjetni je apokrif (pseuoepigraf) o životu prvih ljudi protjeranih iz Edenskoga vrta. To je vjerojatno najstariji oblik apokrifnih priča o Adamu i Evi i postoji u nekoliko oblika i na nekoliko jezika. Stoga pripada skupini spisa nazvanoj *Knjige o Adamu i Evi* ili primarnoj adamološkoj književnosti. Postoje verzije na grčkom (*Mojsijeva apokalipsa*), latinskom (*Vita Adae et Evae*), slavenskom (*Život Adama i Eve*), armenskom (*Adamovo kajanje*) i gruzijskom (*Knjiga o Adamu*) te neki fragmenti na koptskom.

Veće su teme: problemi bolesti i smrti, besmrtnosti i uskrsnuća, i manje: krivnja, neprijateljstvo između čovjeka i đavla te konačna milost i spasenje. Općenito je prihvaćeno da je apokrif izvorno napisan na grčkome. Što se tiče vremena nastanka, nema suglasnosti (1. stoljeće ili 2.-4. stoljeće). Neki su pretpostavili židovsko podrijetlo, s kasnijim kršćanskim dodatcima, ali novija istraživanja apokrifnih priča pokazuju mogućnost kršćanskih korijena. Njegova velika popularnost u kršćanskim krugovima također podupire drugu hipotezu.

Latinska verzija *Života Adama i Eve* (*Vita Adae et Evae*) najsloženija je i posebno zanimljiva za istraživače, a sačuvana je u više od sto rukopisa iz 10.-15. stoljeća. Ona se također nalazi, u vrlo tečnom prijevodu na hrvatski crkvenoslavenski, u dvama hrvatskologoljskim zbornicima. Stariji, potpuni tekst sačuvan je u Žgombićevu zborniku iz 16. stoljeća, a mlađi, ponešto modificiran, nepotpun prijepis u Fatevićevu zborniku iz 17. stoljeća. Njihov tekstovni oblik odgovara tekstu pete redakcijske skupine, zasvjedočene u rukopisima 14. i 15. stoljeća, koju karakteriziraju elementi *Legende o Drvetu Križa*.

Ključne riječi: *Život Adama i Eve*, *Vita Adae et Evae*, starozavjetni apokrif, hrvatskologoljski zbornici, Žgombićev zbornik, Fatevićev zbornik

S u m m a r y

THE LIFE OF ADAM AND EVE IN ŽGOMBIĆ AND FATEVIĆ MISCELLANIES

The Life of Adam and Eve is an Old Testament apocryphon (pseudepigraphon) on the life of the first people expelled from the garden of Eden. It is probably the oldest form of the apocryphal stories about Adam and Eve which exists in several forms and languages. Therefore it belongs to the group of writings called "The books of Adam and Eve" or the primary adamic literature. There are versions in: Greek (*Apocalypse of Moses*), Latin (*Vita Adae et Evae*), Slavonic (*The Life of Adam and Eve*), Armenian (*The Penitence of Adam*) and Georgian (*Book of Adam*), and some fragments in Coptic.

The major themes are problems of illness and death, immortality and resurrection. The minor themes are guilt, enmity between man and devil, and final grace and salvation. It is generally accepted that it was originally written in Greek. There is no agreement regarding the date (1st century or 2nd to 4th century). Some have supposed that it is of Jewish provenance, with the later Christian additions, but the more recent researches of the apocryphal stories show the possibility of Christian roots. Its great popularity in the Christian circles also supports the second hypothesis.

The Latin version of *The Life of Adam and Eve* (*Vita Adae et Evae*) is especially interesting and the most complex. It is preserved in more than hundred manuscripts from the 10th-15th century. It also occurs in a very fluent translation in Croatian Church Slavonic in two Croatian Glagolitic miscellanies. The older complete text is preserved in Žgombić Miscellany from the 16th century, and the younger, slightly modified incomplete copy in Fatević Miscellany from the 17th century. Their textual form corresponds to that of the fifth Latin redactional group, attested in the manuscripts of the 14th and 15th centuries and characterized by elements of The Legend of the Wood of the Cross (The Holy Rood Legend).

Key words: The Life of Adam and Eve, *Vita Adae et Evae*, Old Testament apocryphon (pseudepigraphon), Croatian Glagolitic miscellanies, Žgombić Miscellany, Fatević Miscellany

Izvorni znanstveni članak

Autor: Lucija Turkalj

Staroslavenski institut, Zagreb

